

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΕΚΚΛΗΣΑΚΙ ΤΗΣ ΟΣΙΑΣ ΜΕΛΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΚΩ
ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΕΙΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟ

Ο χώρος και οι τοπωνυμικές καταγραφές

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τελευταία φιλότιμες προσπάθειες καταγραφής ή και ετυμολογίας των τοπωνυμίων της Κω. Οι συμβολές των Νικολάου Ζάρακα, Αναστασίου Καραναστάση, Μιχάλη Παξινού και Μιχάλη Σκανδαλίδη είναι ευπρόσδεκτες, μια που προκαλούν γόνιμη συζήτηση, ενώ το τοπωνυμικό του νησιού αναμένει τον άξιο συντάκτη του¹.

Όπως είναι γνωστό, η ερμηνεία ενός τοπωνυμίου στηρίζεται συνήθως, κατά μεγάλο μέρος, στον συνδυασμό ποικίλων ιστορικών γνώσεων από τη μακρινή αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Ο γράφων δεν είναι γλωσσολόγος, πιστεύει ωστόσο ότι η προσκομιδή μαρτυριών από έγγραφα ή άλλα γραπτά κείμενα θα βοηθήσει τους ειδικούς σε ορθότερες ετυμολογίες των τοπωνυμίων. Με την ταπεινή αυτή φιλοδοξία γράφτηκε η παρούσα μελέτη, η οποία μάλιστα περιορίζεται σε ένα και μόνο τοπωνύμιο. Φυσικά επεκτείνεται περισσότερο σε διευκρινίσεις για το ιστορικό παρελθόν της Κω. Τα όσα περιλαμβάνονται εδώ ίσως συμβάλουν και στην καλύτερη προσέγγιση του παραμελημένου τομέα της τοπικής λαϊκής λατρείας.

Αναφέρομαι, λοιπόν, στο εκκλησάκι το γνωστό ως *Αγιά Μελού*, που

* Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στην αρχαιολόγο του Μουσείου Κω κ. Σοφία Ντιντιούμη για την ευγενική προθυμία της να μου στείλει φωτογραφίες και σχεδιαγράμματα του εξωκκλησιού, τα οποία και δημοσιεύονται πιο κάτω.

1. Νικόλαος Αθ. Ζάρακας, *Τοπωνύμια της νήσου Κω*, *Τα Κωακά* 2 (1981) 68-160· Τάσος Μ. Καραναστάσης, *Η σημερινή γλώσσα της Κω*, *αυτόθι* 3 (1989) 44-51· ο ίδιος, *Ετυμολογία μερικών από τα τοπωνύμια της Κω*, *αυτόθι* 4 (1993) 7-13· Μιχάλης Δ. Παξινός, *Συμβολή στην ετυμολογία τοπωνυμίων της νήσου Κω*, *αυτόθι* 3 (1989) 52-56· ο ίδιος, *Τοπωνυμικά παράδοξα της Κω*, *αυτόθι* 5 (1995) 222-251· ο ίδιος, *Και πάλι περί «τοπωνυμικών παραδόξων της Κω»*, *αυτόθι* 6 (1998) 495-519· Μιχάλης Ευστ. Σκανδαλίδης, *Ανασκευή στα τοπωνυμικά παράδοξα της Κω*, *αυτόθι*, σ. 477-494.

βρίσκεται στην περιοχή της σημερινής πρωτεύουσας του νησιού, σε απόσταση δύο ωρών με τα πόδια, σε δρόμο δύσβατο, νοτιοδυτικά του Ασκληπιείου, 150 περίπου μέτρα δυτικά από τη θέση Κοκκινόνερο (πηγή μεταλλική, ιαματική), στον ευρύτερο χώρο της Βουρίνας¹.

Ο Κώος ιστοριοδίφης Ιάκωβος Ζαρράφτης περιγράφει με λεπτομέρεια την τοποθεσία με την πλούσια βλάστηση, τα άφθονα ιαματικά νερά, το βραχώδες έδαφος, τις απότομες χαράδρες, τα τραπεζοειδή υψώματα, τους αλλεπάλληλους γηλόφους². Ο ίδιος συγγραφέας σημειώνει, χωρίς —δυστυχώς— να τεκμηριώνει την πληροφορία, ότι κατά το 1018 [;] ευφυής καλόγερος έχτισε κοντά στην ιαματική πηγή του Κοκκινόνερου μοναστήρι ονόματι *Αγία Μελού*. Εδώ ο μοναχός θεράπευε τους προσερχόμενους πιστούς, «αποζών εξαιρέτως». Στο μαρμάρινο υπέρθυρο της μικρής εκκλησίας, προσθέτει ο Ζαρράφτης, υπάρχει επιγραφή τεσσάρων λέξεων. Για την επιγραφή αυτή, που δεν αναφέρει χρονολογία ούτε το όνομα της αγίας ή κάποιου κτίτορα, εξεδήλωσαν ενδιαφέρον παλαιοί και νέοι ερευνητές³.

Με άλλα λόγια, ως σήμερα γραπτή μαρτυρία (αρχειακή ή επιγραφική), πέρα από τη μη ελεγχόμενη (και αβέβαιη) διαπίστωση του Ζαρράφτη, δεν υπήρχε για την εν λόγω αγία. Μας έχει δηλ. διαβιβασθεί το όνομά της μέσα από την προφορική παράδοση. Σ' αυτήν στηρίζεται και ο Εμμανουήλ Καρπάθιος, που, δεύτερος, χρονολογικά, μετά τον Ζαρράφτη, ασχολήθηκε με την αγία Μελού⁴.

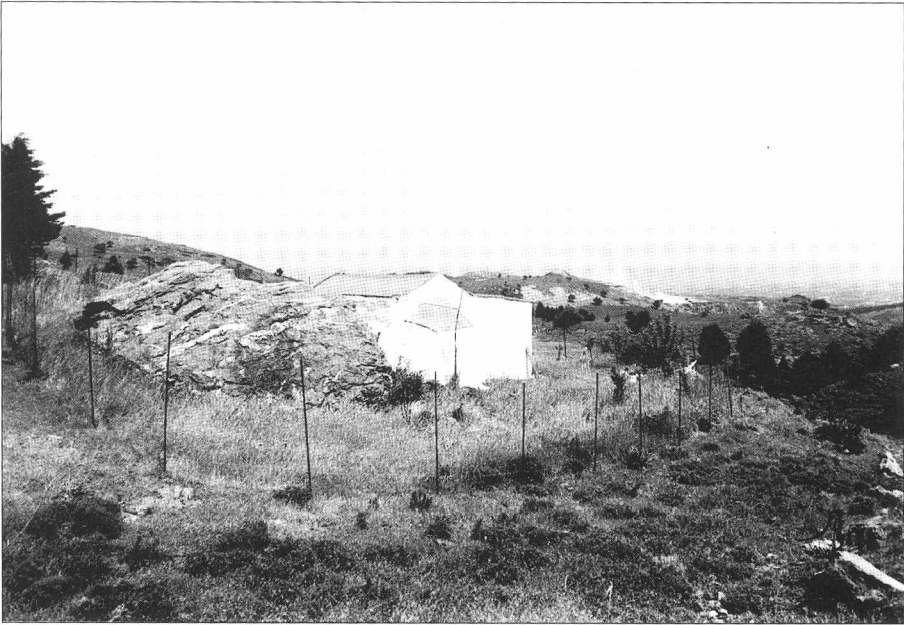
1. Εμμανουήλ Ι. Καρπάθιος, *Εκκλησία Κω Δωδεκανήσου*, τ. 1, βιβλίον δεύτερον [= τ. 2], Αθήναι 1970, σ. 136-137, 339-340· πρβλ. και Βασίλης Σ. Χατζηβασιλείου, *Ιστορία της νήσου Κω*, Αθήνα 1990, σ. 291· συγκεντρωμένες παλαιές και νέες μαρτυρίες για τη Βουρίνα, όπου το σημερινό υδραγωγείο της πόλης, βλ. Όλγα Ασπετάκη-Κυρίτση και Μαρία Τουλαντά-Παρισίδη, *Αρχαία ιστορία της Κω. Από τα προϊστορικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια*, Κως 1998, σ. 162.

2. Ιάκωβος Ε. Ζαρράφτης, *Κώια*, εν Κω 1921, σ. 51-54.

3. Ζαρράφτης, *Κωίων β' μέρος. Ιστορία της Κω από των αρχαιοτάτων μέχρις ημών*, Κως 1922, σ. 84. Κατά τον Καρπάθιο, ό.π., σ. 340, οι αρχαιολόγοι R. Herzog και Παύλος αντέγραψαν την επιγραφή, που είναι χαραγμένη σε μαρμάρινη πλάκα μήκους 2.50 μ. περίπου, ύψους 2 μ. και πλάτους 1.50 μ. Δεν γνωρίζω αν την δημοσίευσαν κάποις ή αν το αντιγραμμένο κείμενό τους βρίσκεται σε τυχόν κατάλοιπά τους. Την ίδια επιγραφή (με βάση τα όσα παραθέτει ο Ζαρράφτης) προσπάθησε να συμπληρώσει ο Παξινός, Τοπωνυμικά, ό.π., σ. 223· πρβλ. και Σκανδαλίδης, Ανασκευή, ό.π., σ. 478. Κατά πληροφορία της κ. Ντιντιούμη, η επιγραφή έχει αβυστωθεί. Απαιτείται τώρα προσεκτικό καθάρισμα από τον ασβέστη και προσπάθεια ορθής ανάγνωσης.

4. Καρπάθιος, ό.π., σ. 136, 339-340.

*Το εκκλησάκι (νότια και ανατολική όψη) στην ευρύτερη περιοχή.
Διακρίνεται ο βράχος που καλύπτει τη νότια πλευρά*

Για ένα τέτοιο «παράξενο» όνομα ή αγωνύμιο αναζητήθηκαν ερμηνείες και ετυμολογίες ποικίλες και διαφορετικές: ότι π.χ. προέρχεται από το αρχαίο *Μελλώ*, που ταυτίζεται τάχα με την κόρη του Ασκληπιού Ιασώ, και πως Μελού τελικά είναι αυτή που έχει μέλι ή είναι γλυκιά σαν μέλι¹. «χριστιανικότερη» άποψη θέλει το όνομα συγκεκριμένο τύπο της οσίας Μελάνης: άλλωστε το εξωκκλήσι πανηγυρίζει κατά την εορτή της οσίας Μελάνης την 31 Δεκεμβρίου². Σύμφωνα με άλλους, η *Μελού* είναι προσωνυμία της Παναγίας (από τη μετοχή μέλουσα > μελούσα, του ρήματος μελίσσω-μελείν) και δηλώνει την παρηγορούσα και καταπραΰνουσα³, ή πρόκειται για την Παναγιά Μελού, την εκκλησία δηλ. που είχε χτίσει κά-

1. Ιάκ. Ζαροράφης, *Κώια. Αρχαία τοποθεσία της Κω μετά των τειχών και του προαστίου αυτής*, Κως 1922, σ. 103 σημ. 1.

2. Καρπάθιος, ό.π., σ. 136, όπου ο Ζαροράφης αντιμετωπίζεται ειρωνικά και κατηγορείται ότι ανευλαβώς (!) συνάπτει τη Μελού με την αρχαία Μελλώ. Με τέτοιες προκαταλήψεις πώς να προχωρήσει η έρευνα.

3. Παξινός, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 222-224· ο ίδιος, *Και πάλι*, ό.π., σ. 497-499.

ποιος Μελάς (Παναγία του Μελά-Παναγιά η Μελού-Αγιά Μελού)¹.

Όσοι ασχολήθηκαν με το θέμα μετά το 1972, ύστερα δηλ. από τον Ζαρχάφτη (†1933) και τον Καρπάθιο (†1972), θα κατέληγαν σε άλλα συμπεράσματα, αν ελάμβαναν υπόψη τους ένα μικρό, μόλις τεσσάρων σελίδων, δημοσίευμα του επιφανούς βολλανδιστή αγιολόγου Francois Halkin. Συγκεκριμένα, στα 1972-73, ο εν λόγω μελετητής εξέδωσε για πρώτη φορά από παρισινό κώδικα τροπάρια αφιερωμένα στην οσία Μελώ της Κω².

Η επιγραφή στα λειτουργικά αυτά κείμενα δεν αφήνει αμφιβολίες για το όνομα και τον τόπο: «*Της οσίας μητρός ημών Μελούς της εν τη Βουρρίνη της Κω στιχηρά*». Το περιεχόμενό τους προσφέρει θετικές απαντήσεις σε παλαιά ζητούμενα· την ίδια στιγμή όμως θέτει και νέα ζητήματα που, αν και δεν βρίσκουν ικανοποιητική διέξοδο, εμπλουτίζουν το θέμα μας. Εκτός από την οποιαδήποτε λειτουργική ή λατρευτική αξία των στιχηρών, ο σημερινός ιστορικός θα μπορούσε να εκμεταλλευθεί κάποιες πληροφορίες και να καταλήξει στις ακόλουθες διαπιστώσεις.

«Διάλογος» προφορικής παράδοσης και γραπτής μαρτυρίας

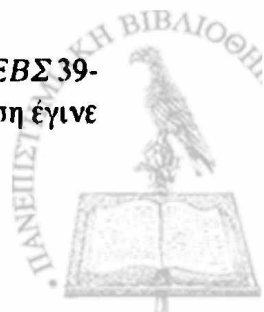
Πρώτα πρώτα διαθέτομε τη μοναδική για την ώρα γραπτή διαβεβαίωση σχετικά με την ύπαρξη και τη λατρεία στην Κω της οσίας Μελούς. Προσδιορίζεται μάλιστα, όπως ήδη σημειώθηκε, και η περιοχή όπου είχε αποσυρθεί: η Βουρίνα. Εδώ, «εις έρημον εισοικίσασα», χωρίς τροφή, «εναθλούσα εν τοις όρεσι», ως φιλέρημος πελεκάνος, πέρασε τη ζωή της η Μελώ, σε οικειοθελή αυστηρή εγκράτεια και απομάκρυνση από τα εγκόσμια. Εδώ επίσης «ετελειώθη» και ετάφη σε βραχώδη κοιλότητα: «... τέλος μακάριον εν τοις των πετρών καταδέδεξαι χάσμασι θανούσα».

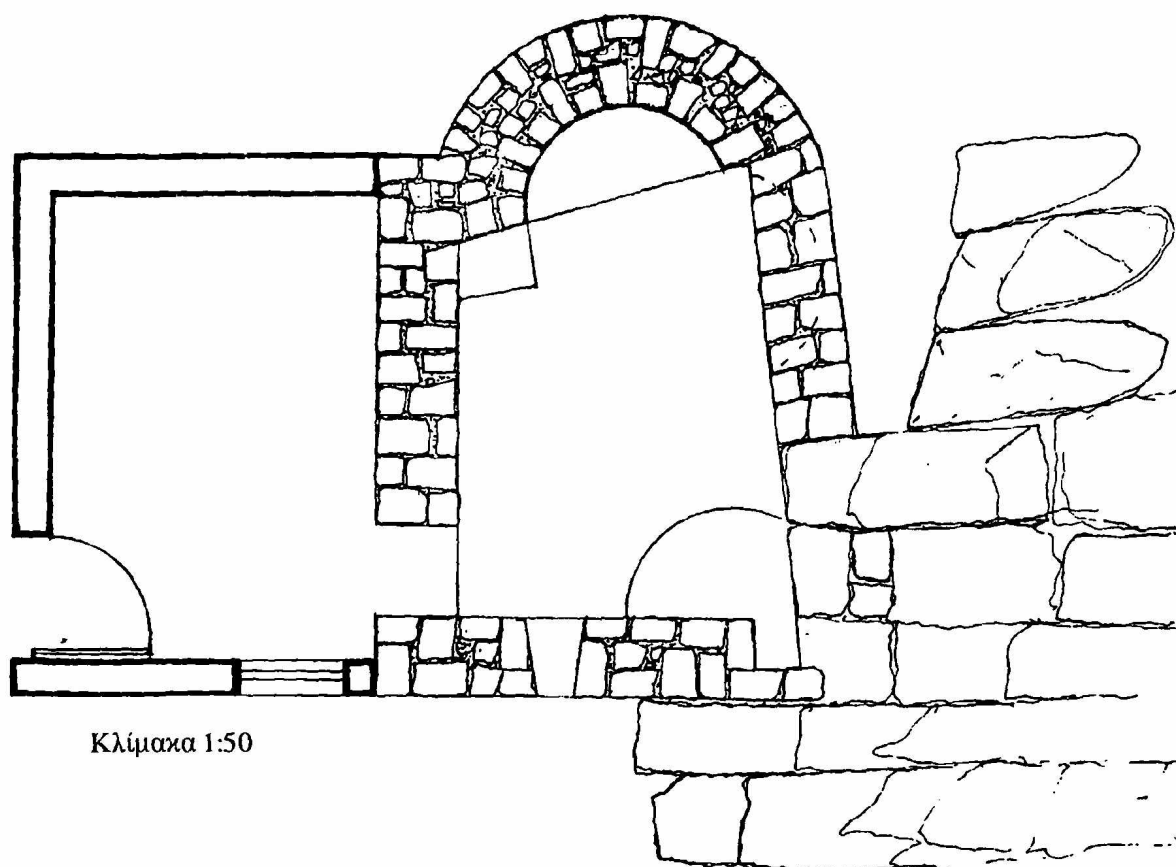
Θαυματουργές αμέσως ιδιότητες απέκτησε ο τάφος και ο ναός της οσίας για όσους προσέτρεχαν να προσκυνήσουν: «εντεύθεν και θαυμάτων αυτουργόν... γίνεται το τέμενος», γράφει ο συνθέτης των στιχηρών, και «νέμει ιάματα πάσι τοις προσιούσι».

Οι πληροφορίες αυτές ανταποκρίνονται με ακρίβεια στο φυσικό περιβάλλον, τη βραχώδη, ερημική και δύσβατη περιφέρεια της Βουρίνας, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Ακόμη, η ιαματική πηγή του Κοκ-

1. Σκανδαλίδης, Ανασκευή, ό.π., σ. 478-479.

2. Francois Halkin, Un poème liturgique en l'honneur de sainte Melô de Cos, *ΕΕΒΣ* 39-40 (1972-73) [Λειμών-τόμος προς τιμήν του Νικ. Β. Τωμαδάκη] 110-113. Η έκδοση έγινε από τον *Parisinus* gr. 1362, φ. 267^{r-v}. Βλ. και εδώ, στο Παράρτημα.

Κλίμακα 1:50

Κάτοψη του ναΐσκου.

Η είσοδος είναι από τη βόρεια πλευρά, όπου το πρόσθετο (νεότερο) κτίσμα

κινόνεου και η εκμετάλλευσή του από τον καλόγερο που έχτισε εκεί το μοναστηράκι της αγίας Μελούς συνδυάζονται πολύ καλά με το θαυματουργό τέμενος του τροπαρίου. Είναι, πράγματι, εντυπωσιακή η σύμπτωση των τεκμηρίων από την προφορική και τη γραπτή παράδοση.

Επιπλέον, να υπενθυμίσω ότι ο σωζόμενος σήμερα ναΐσκος της οσίας είναι χτισμένος σε μεγάλο βράχο σφηνωμένο στο έδαφος. Ο βράχος αυτός μάλιστα χρησιμεύει ως νότιος τοίχος του κτίσματος. Στον ίδιο πέτρινο όγκο είναι κολλημένο και μέρος από το παλαιό Άγιο Βήμα¹. Επομένως, η διευκρίνιση στο στιχηρό, ότι η οσία απέθανε (και ετάφη) «εν τοις χάσμασι των πετρών», μας οδηγεί στον βράχο όπου το σημερινό εκκλησάκι. Πρόκειται για ενδιαφέρουσα μορφή «διαλόγου» ανάμεσα σε μια μνημειακή και μια χειρόγραφη (σε χαρτί) πηγή. Θα ήταν άραγε υπερβολική ή εξεζητημένη η σκέψη, να αναζητηθεί ο τάφος (ή τα οστά) της οσίας στον ίδιο

1. Η περιγραφή του Καρπαθίου, ό.π., σ. 136, 339-340.

τον ναό της; Η αρχαιολόγος της Κω κ. Σ. Ντιντιούμη, που πρόσφατα επισκέφθηκε τον χώρο, με διαβεβαίωσε ότι το δάπεδο του κτίσματος ακούγεται «κούφιο»: η εσωτερική διαρρύθμιση θυμίζει ταφικό μνημείο μάλλον παρά ναό.

Θραύσματα από τον βίο της αγίας Μελούς

Ως προς την διακρίβωση της ταυτότητας της οσίας, το λειτουργικό «ποίημα» προσφέρει στοιχεία όχι και τόσο ενθαρρυντικά. Το κείμενο άλλωστε έχει υμνογραφικό και όχι βιογραφικό χαρακτήρα. Ανιχνεύονται πάντως κάποιοι χρήσιμοι υπαινιγμοί.

Έτσι, πριν γίνει μοναχή η Μελώ (ή Μελού - βλ. πιο κάτω) μοίρασε στους φτωχούς τα υπάρχοντά της: «προ μονώσεως δωρεάς νέμουσα τοις πιστοίς χρήζουσι». Είχε περιουσία, ήταν από πλούσια οικογένεια; Δεν διευκρινίζεται. Η επισήμανση ότι προηγουμένως είχε ανατραφεί και μεγαλώσει «εν δουλικῷ τῷ σχήματι» και αργότερα, μετά που ασκήτεψε και οσιοποιήθηκε, «βασίλισσα καθίσταται», μπορεί να έχει νόημα συμβολικό. Φυσικά δεν αποκλείεται το «δουλικό σχήμα» να υποδηλώνει την ταπεινή καταγωγή. Άγνοια επίσης περιβάλλει την απάντηση στο βασικό ερώτημα, αν η οσία ήταν από την Κω ή πήγε στο νησί να καλογερέψει, όπως άλλωστε παρατηρούμε στην περίπτωση του οσίου Χριστοδούλου του Λατρινού (τον 11ο αι.). Είναι γνωστό εξ άλλου ότι στην Κω δημιουργείται κάποια μοναστική κίνηση και παράδοση από τον Κώο μοναχό, συνεργάτη του Χριστοδούλου, Αρσένιο Σκηνούρη¹. Εφόσον όμως δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες, οι υποθέσεις για την καταγωγή της οσίας είναι άσκοπες.

Γεγονός πάντως παραμένει, ότι οι Κώοι τιμούν τη Μελώ κατά τον υμνογράφο, «βασίλισσα καθίσταται παρ' ημίν τοις εν τη Κω». Αν δεχθούμε ότι η φράση, πέρα από την ποιητική υπερβολή, απηχεί και κάποιο ουσιαστικό περιεχόμενο, τότε η οσία πρέπει να κατείχε την πρώτη ίσως θέση στις λατρευτικές εκδηλώσεις των Κώων.

Το πρόσωπο της Μελούς γίνεται ακόμη πιο αχνό και αδιάφανο, καθώς χάνεται μέσα στον χρόνο. Πότε έζησε ή πότε εμόνασε; Στα πρώτα χρι-

1. Έρα Λ. Βρανούση, *Τα αγιολογικά κείμενα του οσίου Χριστοδούλου, ιδρυτού της εν Πάτμω μονής*, Αθήναι 1966, σ. 100-107· η ίδια, *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου*, Αθήναι 1980, σ. 29-32 (της Εισαγωγής)· Μαρία Σ. Θεοχάρη, *Η πρώτη μονή του οσίου Χριστοδούλου στην Κω και ο οικισμός του χώρου, στον τόμο: Διεθνές συμπόσιο. Πρακτικά. I. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088-1988)*, Αθήναι 1989, σ. 161-168· Χατζηβασιλείου, *Ιστορία*, σ. 230-239.

στιανικά χρόνια, κατά τη βυζαντινή περίοδο, επί Ιπποτών; Άγνωστο. Τα τροπάρια δεν ανοίγουν την παραμικρή χαραμάδα στο φως του χρόνου. Η ατεκμηρίωτη χρονολογία του Ζαρράφτη, το 1018 (βλ. πιο πάνω), αναφέρεται στο χτίσιμο του ναΐσκου. Λειτουργεί, βέβαια, με πάμπολλες επιφυλάξεις ως *terminus ante quem* για τη ζωή της οσίας.

Απομένει η εξειδικευμένη αρχαιολογική έρευνα που θα δώσει πιθανώς κάποια απάντηση για τα χρονικά πλαίσια του κτίσματος. Να προσθέσω την πληροφορία του Καρπάθιου ότι το 1933, πριν από τον σεισμό του Απριλίου, επισκέφθηκαν το εκκλησάκι δύο ξένοι αρχαιολόγοι, ο γνωστός γερμανοεβραίος Rudolf Herzog και ο ελβετός Παύλος, οι οποίοι απεφάνθησαν ότι αυτό υπήρξε ο πρώτος ναός που χτίστηκε στην Κω κατά τους χριστιανικούς χρόνους¹. Δεν γνωρίζω αν δημοσίευσαν κάπου τις απόψεις τους οι εν λόγω επιστήμονες και με τί επιχειρήματα τις στήριξαν. Είναι δύσκολο ακόμη να ελέγξω την αξιοπιστία της πληροφορίας. Εννοείται πως αν γίνει αποδεκτή, τότε οφείλομε να αναζητήσομε την οσία στην πρωτοχριστιανική περίοδο.

Ένα άλλο ανερευνήτο κεφάλαιο της αρχαιολογίας προκύπτει από την ύπαρξη τοιχογραφιών στο σωζόμενο τμήμα του παλαιού ναΐσκου. Δεν μπόρεσα να προβώ σε αυτοψία *in situ*. Υποχρεωτικά περιορίζομαι σε ό,τι γράφει ο Καρπάθιος². Όσο ξέρω, οι τοιχογραφίες αυτές δεν έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης. Η εκκλησία επίσης δεν έχει περιληφθεί στον σχετικό κατάλογο των χριστιανικών τοιχογραφημένων μνημείων της Κω που καταρτίσθηκε τα τελευταία χρόνια³. Ούτε είναι δυνατό να σταθμίσω τις αλλοιώσεις ή τις ζημιές που προκάλεσε στον ναΐσκο ο υπερβάλλον ζήλος ανοικοδόμησης, το 1948, εκ μέρους κάποιου βοσκού της περιοχής, με την έγκριση μάλιστα του τότε μητροπολίτη της Κω, ο οποίος αγνοούσε, όπως ομολογεί αργότερα, την ιστορική αξία του μνημείου⁴.

Όλα αυτά είναι, βέβαια, μικροπροβλήματα, τα οποία πάντως δεν ανήκουν στην αρμοδιότητα και την ειδικότητά μου. Ελπίζω, οι ικανοί αρχαιολόγοι της Κω και της Ρόδου να προχωρήσουν με αποτελεσματικότητα στις σχετικές έρευνες.

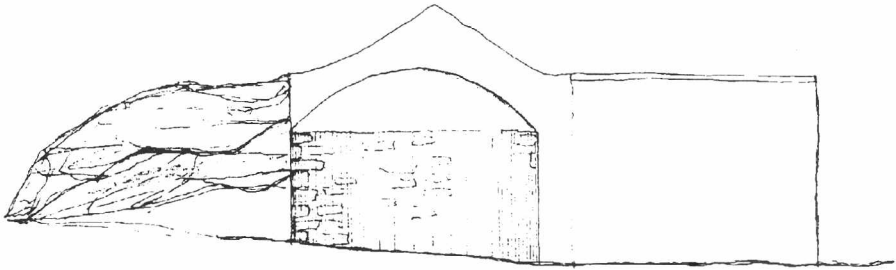
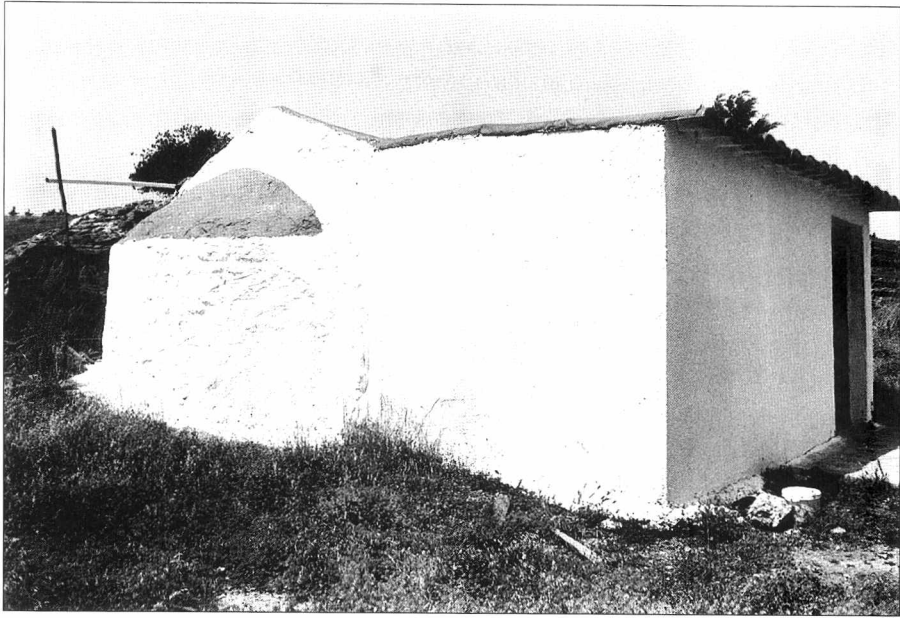
1. Καρπάθιος, ό.π., σ. 340.

2. Αυτόθι, σ. 136, 340.

3. Ιωάννης Ηλ. Βολανάκης, Χριστιανικά μνημεία της νήσου Κω. Τοιχογραφημένοι ναοί βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής, *Τα Κωικά* 3 (1989) 57-118, 4 (1993) 31-88. Από την τοιχογραφία σήμερα ελάχιστα ίχνη φαίνονται (πληροφορία της κ. Ντιντιούμη).

4. Καρπάθιος, ό.π., σ. 136, 340.

*Η ανατολική και βόρεια όψη (φωτογραφία)
και αποτύπωση της ανατολικής (κάτω)*

Ο Ρόδου Μητροφάνης

Ποιός ο συνθέτης των στιχηρών; Είμεθα, πράγματι, ευτυχείς που ο ίδιος [;] δεν παρέλειψε να αναγράψει το όνομά του, έστω και λακωνικά, με δύο λέξεις: *Μητροφάνους μητροπολίτου*. Έχουμε δηλ. την ιδιότητα, χωρίς να προσδιορίζεται η μητροπολιτική έδρα, και ένα όνομα, χωρίς καμιά χρονολογική ένδειξη. Ποιός είναι ο μνημονευόμενος Μητροφάνης; Ο Halkin προσπάθησε να τον αναγνωρίσει μέσα στο ιστορικό παρελθόν. Ξεκίνησε από τη διαπίστωση ότι ναι μεν ο παρισινός κώδικας με τη συλλογή

ελληνικών νομικών κειμένων είναι του 15ου αι., αλλά μεταγενέστερο χέρι έγραψε σε φύλλο που είχε μείνει λευκό (το 267^{r-v}) τα τροπάρια για την οσία. Και διερωτάται ο εκδότης, αν η νέα γραφή είναι του 16ου ή του 17ου αι.¹ Διεπίστωσε όμως ότι, σύμφωνα με τους υπάρχοντες επισκοπικούς καταλόγους, μητροπολίτης Κω με το εν λόγω όνομα δεν μνημονεύεται κατά τον 16ο ή 17ο αι. Σωστά επίσης παρατήρησε ότι ο τίτλος του μητροπολίτη απονέμεται στον αρχιερέα της Κω από το 1838 μόλις και έπειτα. Επομένως ο Μητροφάνης πρέπει να αναζητηθεί ως μητροπολίτης κάπου αλλού. Πού; Ο Halkin δεν μπόρεσε να δώσει απάντηση.

Ας μου επιτραπεί να προχωρήσω σε μερικές υποθετικές σκέψεις που ίσως πείσουν για την ταύτιση του προσώπου. Υποψιάζομαι, λοιπόν, ότι συνθέτης των τροπαρίων υπήρξε ο Μητροφάνης, μητροπολίτης Ρόδου κατά τα έτη περίπου 1470 | 71-1498, όταν τα Δωδεκάνησα βρίσκονταν ακόμη στα χέρια των Ιωαννιτών Ιπποτών. Υπενθυμίζω ότι ο ιεράρχης αυτός συμβιώνει, ύστερα από υποχωρήσεις και συμβιβασμούς, ειρηνικά με τον λατίνο αρχιεπίσκοπο Ρόδου· θεωρείται εξ άλλου άνδρας άγιος και πολύ μορφωμένος, όπως μας βεβαιώνει ο μαθητής του (για τα αρχαία ελληνικά) Francesco Maturanzio, γνωστός ιταλός ανθρωπιστής, από την Perugia. Πρόκειται για σπανιότατη μαρτυρία —αν όχι μοναδική—, που αναφέρεται στην υψηλή μορφωτική στάθμη ορθόδοξου μητροπολίτη της Ρόδου επί ιπποτοκρατίας, προερχόμενη μάλιστα από μη ελληνική πηγή².

Στα άλλα ιπποτοκρατούμενα νησιά (Κω, Κάλυμνο, Λέρο, Σύμη, Νίσυρο, Χάλκη, Τήλο, Καστελλόριζο) δεν συναντούμε κανονικά διορισμένους και μόνιμα εγκαταστημένους ή αποδεκτούς από το Τάγμα των Ιπποτών ορθόδοξους επισκόπους, τον 14ο-15ο αι. ως το 1522³. Ούτε και αρχιερέας με το όνομα Μητροφάνης μνημονεύεται στους γνωστούς επισκοπικούς

1. Halkin, ό.π., σ. 110, 112 και σημ. 2.

2. Τα αποδεικτικά στοιχεία στου Ζαχαρία Ν. Τσιωπανλή, *Η Ρόδος και οι Νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών Ιπποτών (14ος-16ος αι.)*, Ρόδος 1991, σ. 304, 355-356. Κατά τον Εμμανουήλ Λιμενίτη, τον γνωστό Ροδίτη ποιητή του τέλους του 15ου και των αρχών του 16ου αι., ο Ρόδου Μητροφάνης υπήρξε «αγιώτατος, σοφός, αρχιερεύς πανάρετος, καλός μητροπολίτης»· βλ. το *Θανατικόν της Ρόδου* (Οκτώβριος 1498) στην έκδοση Emile Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. 1, Paris 1880, σ. 203 (στίχοι 10-13). Και ο Μητροφάνης συγκαταλέγεται στα θύματα της πανώλης.

3. Λεπτομέρειες στου Ζαχαρία Ν. Τσιωπανλή, *Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών*, τ. 1 (1421-1453), Ρόδος 1995, σ. 204-210.

καταλόγους της Δωδεκανήσου¹. Ειδικά, στη Ρόδο μόνο επισημαίνεται ως διάδοχος του Μητροφάνη το 1498 άλλος ομώνυμός του. Ωστόσο η ύπαρξη του Μητροφάνη Β' (1498-1511) είναι μάλλον αμφίβολη².

Απαραίτητη τώρα και η διευκρίνιση για τη σχέση του μητροπολίτη Ρόδου με την Κω. Γνωρίζουμε ότι οι Ιππότες από το δεύτερο μισό του 15ου αι. και έπειτα, αν όχι και πιο πριν, δεν είχαν δεχθεί την πλήρωση της ορθόδοξης επισκοπικής έδρας της Κω. Ύστερα από σχετικό διάβημα του μητροπολίτη Ρόδου, είχαν επιτρέψει σ' αυτόν να μεταβαίνει στην Κω για την τέλεση των χειροτονιών των ορθόδοξων κληρικών. Το Τάγμα δηλ. παραχωρούσε στον Ρόδο κατά ένα τρόπο, ή, σύμφωνα με την εκκλησιαστική ορολογία, «κατ' επίδοσιν», την αρχιεπισκοπή της Κω. Αυτή θα ανασυσταθεί μετά το 1522, επί τουρκοκρατίας³. Αφού, λοιπόν, η Κως βρισκόταν υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Ρόδου, ευεξήγητο είναι το ενδιαφέρον του Μητροφάνη για τις λατρευτικές συνήθειες ή ανάγκες του ποιμνίου του. Στην περίπτωση μας άλλωστε η περιορισμένη, τοπικού χαρακτήρα, συχνότητα των κύκλων της φήμης για τη λατρεία μιας οσίας (πρβλ. και πιο κάτω για την επιβίωση της μνήμης της γιορτής της) δύσκολα θα προσείλκυε την προσοχή ενός μακρινού, έξω από την Κω και τα Δωδεκάνησα, μητροπολίτη-υμνογράφου. Αυτός, επομένως, έπρεπε να έχει κάποια άμεση και στενή σχέση με τον τόπο, με το νησί. Και το πρόσωπο του σοφού και καταξιωμένου Μητροφάνη φαίνεται να ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις που απαιτούσε ο συνθέτης των τροπαρίων.

Αξίζει να υπογραμμίσω μία φράση από τα κείμενα αυτά που δηλώνει τη συμμετοχή του αρχιερέα, μαζί με τους κατοίκους της Κω, στην έκφρα-

1. Γενικά σε όλες τις περιόδους (βυζαντινή, ιπποτική, οθωμανική): βλ. Εμμανουήλ Ι. Κωνσταντινίδης, *Η εν Δωδεκανήσω Εκκλησία*, Αθήναι 1970, σ. 50-53 (Ρόδου), 57-60 (Κω), 66-69 (Καρχαίου-Κάσου), 77-79 (Λέρον-Καλύμνου-Αστυπалаίας). Οι κατάλογοι αυτοί, όπως συνήθως συμβαίνει, δεν είναι πλήρεις και ακριβείς ως προς τις χρονολογίες και τα πρόσωπα. Η χρησιμότητά τους όμως είναι μεγάλη. Πρβλ. επόμ. σημ.

2. Τον μνημονεύει, χωρίς τεκμηρίωση, ο Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, *Εκκλησία Ρόδου*, *ΕΕΒΣ* 6 (1929) 166 [= Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 52]. Στο σημείο αυτό ο μητροπολιτικός κατάλογος πρέπει να αναθεωρηθεί. Τον Μητροφάνη πιθανώς τον διαδέχθηκε ο (άγνωστος ως τώρα) Γρηγόριος († Σεπτέμβριος 1511), μετά τον οποίο εκλέχτηκε ο σιναΐτης Κλήμης (1511-1522): Τσιωπανλής, *Η Ρόδος*, σ. 306-309, 400. Και ο αναφερόμενος Ιερεμίας Α' (1511-1522) [Ευαγγελίδης, ό.π.] είναι πρόσωπο ανύπαρκτο.

3. Τσιωπανλής, *Η Ρόδος*, σ. 263-265, όπου οι αρχειακές και βιβλιογραφικές ενδείξεις.

ση λατρείας προς την οσία: «Και παρ' ημίν τοις εν τη Κω... βασίλισσα καθίσταται». Αν οι λέξεις δεν έχουν μόνο συμβατικό χαρακτήρα, αφού γράφτηκαν για να ψάλλονται με ακροατήριο τους πιστούς Κώους, τότε οφείλομε να δεχθούμε κάποιας μορφής ταύτιση του Μητροφάνη με τους κατοίκους. Ταύτιση πνευματική δικαιολογείται, βέβαια. Μήπως υποκρύπτεται και η έννοια της κοινής καταγωγής; Η υπόθεση είναι γοητευτική, γι' αυτό και επικίνδυνη. Μας λείπουν πολλά βιογραφικά στοιχεία του Μητροφάνη. Ποιά να ήταν άραγε η πατρίδα του;

Δύο λόγια ακόμη παλαιογραφικού σχολιασμού. Είδαμε πιο πάνω ότι ο Halkin δεν μπορεί να προσδιορίσει, αν είναι του 16ου ή του 17ου αι. το «χέρι» που έγραψε τα τροπάρια. Ο κώδικας ανήκει στον 15ο αι. Υπάρχει πράγματι διαφορά στον γραφικό χαρακτήρα των ανθρώπων ανάμεσα στον 15ο και 16ο ή 17ο αι. Απόλυτα στεγανά στον τομέα της γραφής δύσκολα κατασκευάζονται. Έτσι εξηγείται και η ρευστότητα στον χρονικό προσδιορισμό. Το άνοιγμα μπορεί να καλύπτει και 100 χρόνια. Ούτε οι συνήθειες στη γραφή αλλάζουν απότομα, σαν από μια αυστηρή διαταγή, κατά το πέρασμα από τον ένα αιώνα στον επόμενο. Εφόσον δεχθούμε ως συντάκτη των τροπαρίων τον Ρόδου Μητροφάνη, προσανατολιζόμαστε στο τελευταίο τρίτο του 15ου αι., όχι δηλ. μακριά από την έναρξη του 16ου αι.

Παραμένοντας πάντα στο ίδιο πρόσωπο, μπορούμε να στοιχειοθετήσουμε δύο εκδοχές: ή τα τροπάρια αυτά μας σώθηκαν γραμμένα από το χέρι του Μητροφάνη, ή αντιγράφηκαν από ανώνυμο γραφέα αργότερα, μέσα στον 16ο ή τον 17ο αι. Η πρώτη εκδοχή θα τεκμηριωνόταν με σιγουριά, αν είχαμε στη διάθεσή μας ένα άλλο βεβαιωμένο γραπτό κείμενο του Μητροφάνη. Η αντιβολή τότε θα έδινε την απάντηση. Δυστυχώς τέτοιο κείμενο δεν γνωρίζω να υπάρχει.

Ονομάτων έλεγχος

Άφησα προς το τέλος τη συζήτηση για το όνομα της οσίας. Με αυτό ξεκίνησε και η μελέτη μας. Το θέμα δεν είναι και τόσο εύκολο. Ας το προσεγγίσουμε με κάθε επιφύλαξη. Πρώτα πρώτα να υπογραμμίσω την ορθή διαπίστωση του Halkin ότι οσία ή αγία Μελώ ή Μελού δεν περιλαμβάνεται στα γνωστά καθιερωμένα έργα περί αγίων, όπως το Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης (έκδοση του H. Delehaye) και το *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας* του Σωφρονίου Ευστρατιάδου. Παραπέμπει πάντως στο έργο του Καρπαθίου ως μοναδική πηγή πληρο-

φορίας για την οσία, χωρίς να δείχνει ότι υιοθετεί την ταύτιση με τη Μελάνη¹. Μια τέτοια απουσία από το αγιολόγιο φυσικό είναι να αφήνει αμφιβολίες στον ερευνητή. Έπειτα και ο ίδιος ο τύπος του ονόματος απαιτεί ορισμένες εξηγήσεις.

Κατ' αρχήν, ως συγγενική λέξη βρίσκω το αρχαίο ποιητικό ουσιαστικό *μελλώ*, -ούς = μέλληση, βραδύτης, αργοπορία (λήμμα στους Liddell-Scott και Δ. Δημητράκου). Σημασιολογικά όμως μένει μακριά από το όνομα *Mellona* ή *Mellonia*, που ως ρωμαϊκή θεότητα, προστάτρια των μελισσών και της παραγωγής τους, καταγράφεται από τους Pauly-G. Wissowa (*Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*), τον W.H. Roscher (*Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*) κ.ά. Ανευρίσκονται επίσης, κατά την αρχαιότητα, τα ονόματα *Μέλλουσα* (βλ. το λ. στους A. Pape - G.E. Benseler, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*) και *Μελώτα* (βλ. Friedrich Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim 1964, σ. 596). Σε κείμενα πάλι της πρωτοχριστιανικής εκκλησιαστικής γραμματείας δεν είναι άγνωστη η *Μελώ* (*πόλις, ἣν ᾠκοδόμησε Σολομών*), ή *Μελλώθ* (*βασίλισσα μικρά*), και στα λατινικά *Mello: plenus*, ή *Melloth: plenitudo sive adimpleta*, ή *Mello:civitas* κ.λ. (βλ. Paul De Lagarde, *Onomastica Sacra*, Hildesheim 1966, σ. 63, 73, 172, 210, 277).

Η κουραστική αυτή ονομαστική περιήγηση πείθει, ελπίζω, πως η Μελ(λ)ώ ή Μελ(λ)ού των πρώτων ή μεταγενέστερων χριστιανικών χρόνων, έστω και με συμφυρμούς ή «μεταπλασίες», νομιμοποιεί τη γλωσσολογική καταγωγή της από την ελληνική ή ρωμαϊκή αρχαιότητα. Δεν πρόκειται δηλ. για ανθρωπωνύμιο καινοφανές ή ανύπαρκτο, όσο «παράξενα» και αν ακούγεται σήμερα.

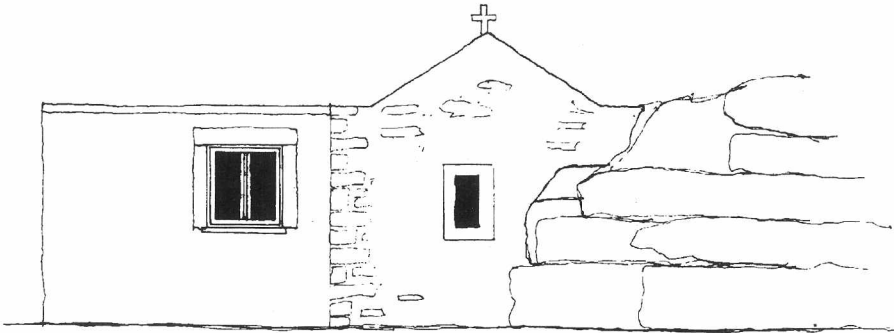
Χωρίς να αποκλείω τα προαναφερθέντα, θα ήθελα να καταθέσω και μια δεύτερη άποψη. Συγκεκριμένα, το θηλυκό βαπτιστικό *Μελού* θεωρείται ότι προήλθε από το ξενικό *Αμαλία*², από παρετυμολογία, ύστερα από αφαίρεση του αρχικού *α+ου* (*Μαλού*) και με τροπή του δεύτερου *α* σε *ε* μπροστά από το υγρό (= *Μελού*)³. Το όνομα αυτό ακούγεται και έχει κα-

1. Halkin, ό.π., σ. 112-113.

2. Γερμανικής καταγωγής· βλ. το λ. στον Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1998.

3. Αθανάσιος Χ. Μπούτουρας, *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικά ερμηνευόμενα*, εν Αθήναις 1912, σ.117.

Το κτίσμα από τα δυτικά (φωτογραφία και αποτύπωση)

ταγραφεί από τους γλωσσολόγους στην κοντινή προς τα Δωδεκάνησα Κύπρο¹. Από τότε όμως επισημαίνεται στην Κύπρο ή σε άλλο ελληνικό χώρο η χρήση του βαπτιστικού *Αμαλία-Μελού*, δεν γνωρίζω. Περιττό, βέβαια, να αναφέρω ότι η κατάληξη σε -ούτων θηλυκών ονομάτων, με υπο-

1. Σίμος Μενάρδος, *Τοπωνυμικά και λαογραφικά μελέται*, Λευκωσία 1970, σ. 272 (επανεκδόση της μελέτης του: *Περί των ονομάτων των Κυπρίων*, του έτους 1904)· Ανδρέας Μ. Κολίτσης, *Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων*, εν Αθήναις 1964, σ. 69.

κοριστική σημασία, είναι αρχαία και χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα κατά τα χριστιανικά χρόνια. Είναι γνωστό επίσης ότι σχηματίσθηκαν θηλυκά σε -ού ως αντρωνυμικά και πατρωνυμικά¹. Ανάμεσα στα χαρακτηριστικά παραδείγματα μνημονεύεται και η *Μελού* (γυναίκα του *Μελά*)².

Πάντως και το παρετυμολογικό δίδυμο Αμαλία-Μελού δεν ευνοείται από το αγιολόγιο της ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο Ευστρατιάδης τουλάχιστο δεν αναφέρει καμιά αγία Αμαλία. Αντίθετα, η καθολική Εκκλησία τιμά την αγία Αμαλία (ή Amalberga) στις 10 Ιουλίου. Πρόκειται για πρόσωπο που έζησε τον 7ο αι. και περιβάλλεται από ανεξακρίβωτες, μυθικές, μαρτυρίες³.

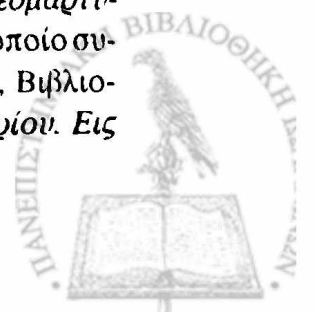
Από όλα αυτά τί βγαίνει τελικά; Ότι το γυναικείο όνομα Μελ(λ)ώ-Μελ(λ)ού, τόσο ιστορικά όσο και γλωσσικά, είναι υπαρκτό, είτε μας έρχεται από την ύστατη αρχαιότητα, είτε διαμορφώνεται στους μέσους χρόνους με δυτική επίδραση. Δεν αποκλείεται, βέβαια, και ο συνδυασμός των δύο υποθέσεων. Αναμφισβήτητη επίσης είναι η ύπαρξη της οσίας Μελούς της Κω. Το περιεχόμενο των τροπαρίων του Μητροφάνη στοιχειοθετεί απόδειξη μη μαχητή. Και είναι αξιοθαύμαστη η δύναμη της λαϊκής παράδοσης και λατρείας, γιατί επί αιώνες κράτησε αλώβητο το όνομα της Μελούς στην Κω, παρά τη φθορά του χρόνου και τις επεμβάσεις των ανθρώπων εις βάρος της μνήμης της και της μικρής —εξοχικής— εκκλησίας της. Η μη αναγραφή της στο αγιολόγιο της Εκκλησίας μας μπορεί να δικαιολογηθεί, και από τον περιορισμένο τοπικό χαρακτήρα της λατρείας της και από αμέλεια εκκλησιαστικών παραγόντων του νησιού και από τις δυσκολίες των χρόνων της δουλείας. Έπειτα δεν είναι και μοναδική η παράλειψη του ονόματος ενός αγίου από το εν λόγω αγιολόγιο. Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα⁴.

1. Βλ. inter alia Σίμος Μενάρδος, *Γλωσσικά μελέται*, Λευκωσία 1969, σ. 126-127 (επαναδημοσίευση της μελέτης του: Περί του σχηματισμού θηλυκών ονομάτων, του έτους 1929).

2. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 117, 119.

3. *Dizionario dei santi*, presentazione di Pietro Rossano, Firenze 1989, σ. 25.

4. Όπως ο Κοσμάς ο νεομάρτυς (β' μισό του 15ου αι.), ή ο Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος Β' ο Φιλόσοφος ή «Σκυλόσοφος»: Ιωάννης Μ. Περαντώνης, *Λεξικόν των νεομαρτύρων*, εν Αθήναις 1972, σ. 174-175, 275, ή ο Χρήστος ο εν Κω μαρτυρήσας, για τον οποίο συνέθεσε ακολουθία ο Γεράσιμος Μικρογιαννανίτης: Γεώργιος Χ. Χρυσοστόμου, Βιβλιογραφία εις ακολουθίας νεομαρτύρων, στον τόμο: *Πρακτικά θεολογικού συνεδρίου. Εισ τιμήν και μνήμην των νεομαρτύρων*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 586 κ.ά.

Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας τα προαναφερθέντα κρίνω σκόπιμο να προσθέσω μερικές καταληκτικές σκέψεις:

α) Μετά την έκδοση από τον Halkin των στιχηρών, η αγία Μελού της Κω αναδεικνύεται σε υπαρκτό πρόσωπο, συνδεδεμένο στενά με τον τόπο. Το όνομά της δεν πρέπει να συνδυάζεται πια με την οσία Μελάνη ή με κάποιο προσωνύμιο της Παναγίας. Για πρώτη φορά επιχειρήθηκε εδώ ερμηνευτική προσέγγιση σε αδιευκρίνιστες καταστάσεις, με βάση τον φυσικό χώρο όπου η οσία ασκήτεψε, την προφορική παράδοση και τη γραπτή μαρτυρία. Αποκαταστάθηκε, νομίζω, η μνήμη μιας τοπικής αγίας, ξεχασμένης ή «μεταλλαγμένης» στο πέρασμα του χρόνου.

β) Διατυπώθηκε η υπόθεση ότι ο συνθέτης των τροπαρίων μητροπολίτης Μητροφάνης μπορεί να ταυτισθεί με τον ομώνυμο λόγιο και «άγιο» ορθόδοξο αρχιερέα της Ρόδου, του τέλους του 15ου αι., στα χρόνια δηλ. των Ιωαννιτών Ιπποτών. Τότε η αρχιεπισκοπή της Κω παραχωρούνταν «κατ' επίδοσιν» στον Ρόδο. Δικαιολογείται έτσι το πνευματικό ενδιαφέρον για την Κω του Μητροφάνη, ο οποίος φαίνεται να γνωρίζει από «πρώτο χέρι» λεπτομέρειες του μοναστικού βίου της Μελούς. Ανοικτό εξ άλλου παραμένει για την έρευνα το θέμα της (κωακής;) καταγωγής του Μητροφάνη.

γ) Τα υπάρχοντα ως σήμερα δεδομένα δεν βοηθούν στον προσδιορισμό του χρονικού πλαισίου της ζωής της Μελούς. Αν το μικρό εξωκκλήσι είναι πράγματι της πρωτοχριστιανικής περιόδου, τότε από την αρχή θα είχε αφιερωθεί στο όνομα της οσίας. Μήπως όμως μετά από αιώνες άλλαξε «ιδιοκτήτη» άγιο; Μήπως ακόμη ο υμνογράφος Μητροφάνης δεν απείχε χρονικά και τόσο πολύ από την εγκωμιαζόμενη οσία, οπότε θα πρέπει να μετακινηθούμε προς τη μεσαιωνική-βυζαντινή εποχή; Από τη μελέτη του εναπομείναντος (;) τοιχογραφημένου μέρους τί μηνύματα και ενδείξεις θα μπορέσουμε να πάρουμε; Πιστεύω πως η επισταμένη αρχαιολογική έρευνα (στους τομείς της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, της γλυπτικής και της επιγραφικής) θα δώσει κάποια απάντηση. Πάντως το αρχικό κτίσμα, κατά πληροφορία της κ. Ντιντιούμη, είναι του 15ου αι. Μέσα σ' αυτό βρέθηκαν κομμάτια κεραμικών του ίδιου αιώνα.

δ) Θα ήταν ίσως καλό η μητρόπολη Κώου και άλλοι τοπικοί παράγοντες να ενδιαφερθούν για τον ευπρεπισμό του ναΐσκου, τη μελοποίηση των τροπαρίων και για τον ορισμό μιας ημέρας εορτής της οσίας. Η ημέ-

ρα, αφού δεν υπάρχουν άλλα τεκμήρια, θα ορισθεί αναγκαστικά «κατ' οικονομίαν» εκκλησιαστική και σε μήνα θερινό, ώστε να διευκολύνεται η μετάβαση στη δύσβατη περιοχή του Κοκκινόνερου. Ας θεωρηθεί η τελευταία αυτή παράγραφος ως έκκληση για την αναβίωση μιας μορφής του ιστορικού παρελθόντος, καθώς και για την ενίσχυση της λαϊκής λατρευτικής παράδοσης του νησιού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σκέφτηκα πως θα ήταν χρήσιμο να επανεκδώσω το κείμενο των τροπαρίων, για να γίνει πιο προσιτό σε κάθε ενδιαφερόμενο. Προμηθεύτηκα από την Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού το φ. 267^{r-v} του *Par. gr.* 1362, το οποίο και παραθέτω εδώ, αφού δεν περιλαμβάνεται στο δημοσίευμα του Halkin. Στην παρούσα έκδοση η μεταγραφή γίνεται κατά τους γνωστούς διπλωματικούς κανόνες, με δήλωση της αλλαγής του στίχου και του φύλλου. Κατά τα άλλα ακολουθώ την έκδοση του Halkin, ο οποίος παρενέβη σιωπηρά στη διόρθωση των ελάχιστων ορθογραφικών λαθών (π.χ. στ. 26: *μύρα τε...* ευοδίαν στο χφ.)· έβαλε επίσης υπογεγραμμένες όπου χρειάζεται. Ο γραφέας τις έχει παραλείψει εξ ολοκλήρου. Γενικά η έκδοση του Halkin μπορεί να θεωρηθεί αλάνθαστη και αξιόπιστη.

— Στο δεξιό περιθώριο του φ. 267^r το ίδιο μάλλον χέρι πρόσθεσε: *Μητροφάνους μητρο-Ιπολίτου.*

11¹ (φ. 267^r) Τῆς όσίας μητρὸς ἡμῶν Μελοῦς
τῆς ἐν τῇ Βουρορῖνῃ τῆς Κῶ στιχηρά.

Ἦχος πλ. β' 1² πρὸς τό· Ὅλην ἀποθέμενοι.

1³ Μῆτερ ἀεισέβαστε,
ἢ τοῦ Θεοῦ ἐν καρδίᾳ
ἐσχηκυῖα ἔρωτα
καὶ καταπα-1⁴τήσασα
τὸν πολέμιον
τὸν ἡμᾶς κτείναντα
μηχανῇ ὄφεως,
εὐπροσ-1⁵δέκτοις σου δεήσεσι
τὸν σάλον εὔνασον
τῶν ἁμαρτιῶν τὸν βαρύτατον,
1⁶ συγχώρησιν παρέχουσα
καὶ εἰς τό ἐξῆς ἀναστέλλουσα
πάθη ψυχοφθό-1⁷ρα,
λαμβάνουσα τὴν χάριν πρὸς Θεοῦ,
δν ἐπιμόνως ἐπόθησας,
1⁸ μῆτερ ἀεισέβαστε.
1⁹ Πόνους τῆς ἀσκήσεως
τὴν φυσικὴν λαμπηδόνα
ἔτηξας τοῦ σώ-1¹⁰ματος·
καὶ σαυτὴν εἰς ἔρημον εἰσοικίσασα
παγετὸν ἦνεγκας

|¹¹ καὶ τροφῆς ἔνδειαν,
 ἔναθλοῦσα ἐν τοῖς ὄρεσι,
 Μελῶ ἢ πάν-|¹²σεμνος,
 ὥσπερ πελεκάν ὁ φιλέρημος·
 καὶ τέλος δὲ μακάριον
 |¹³ ἐν τοῖς τῶν πετρῶν καταδέδεξαι
 χάσμασι θανοῦσα·
 ἐντεῦθεν |¹⁴ καὶ θαυμάτων αὐτουργόν*
 τοῖς μετὰ πόθου προστρέχουσι
 γίνεται |¹⁵ τὸ τέμενος.

Εἴσοδον εἰς ἄσκησιν
 τὴν θαυμαστὴν εὐποιΐαν
 |¹⁶ σὺ σοφῶς ἀπέφηνας·
 καὶ σαυτὴν ἐγύμνασας πρὸ μονώσεως,
 |¹⁷ δωρεὰς νέμουσα
 τοῖς πιστοῖς χρήζουσι·
 διὰ τοῦτο καὶ ἀνέδραμες
 |¹⁸ εἰς ὕψος ἔνθεον
 τῶν θεωριῶν τῶν τοῦ πνεύματος,
 προσπάθειαν ἐλά-|¹⁹σασα
 τῶν βιοτικῶν περιστάσεων
 πόρρω τε δειχθεῖσα
 ἀπάντων |²⁰ βαρυνόντων γεηρῶν·
 ἴν' ** ἐπαξίως τιμῶμέν σε,
 ὦ ἄειμα-|²¹κάριστε.

Δόξα. Ἦχος πλ. δ΄

|²² Δεῦτε, πιστοί, Μελῶ τὴν ὄσιαν ὕμνοις τιμήσωμεν,
 ἥτις τοῖς ἰδίοις |²³ ἰδρῶσί τε καὶ πόνοις
 τὴν ἐκκλησίαν ἐφαίδρυνε Χριστοῦ
 καὶ τῶν |²⁴ πιστῶν τὸ πλήρωμα χαρᾶς ἐνέπλησε·
 νέμει γὰρ ἰάματα πᾶ-|²⁵σι τοῖς προσιοῦσι
 καὶ παντοίων νοσημάτων
 ἀποπαύει ῥοᾶς

* αὐτουργός στό χφ.

** ἦν στό χφ.

126 μῦρά τε προχέει καὶ εὐωδίαν ἄφατον πιστοῖς.
 Αὐτῆς ταῖς 127 ἰκεσίαις, ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.

Δόξα. Ἐτερον ἀπόστιχον. Ἦχος δ΄

128 Οὐκ ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ δοῦλος, οὐκ ἔστιν ἐλεύθερος,
 οὐκ ἔστιν ἄρ-129σεν καὶ θῆλυ·
 ἰδοὺ γὰρ ἡ θαυμασία Μελώ,
 ἀγνισθεῖσα τῷ πνεύματι,
 1130 (φ. 267^v) τὴν πρώτην ἔχει τάξιν ἐν οὐρανοῖς·
 καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς ἐν τῇ 131 Κῶ
 ἡ πρὶν ἐν δουλικῷ τῷ σχήματι ἀναστραφεῖσα
 132 βασίλισσα καθίσταται,
 δεχομένη τὰς ἀπάντων 133 ἰκεσίας
 καὶ προσάγουσα τῷ Νυμφίῳ Χριστῷ,
 παρ' οὗ αἰ-134τεῖται ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὴν εἰρήνην
 καὶ τὸ μέ-135 γα ἔλεος.

τῆς πρώτης ἡλικίας ἐν οὐρανοῖς· καὶ πρὸ ἡμῶν τοῖς ἐν τῇ
 Κῶ, ἡ πρὶν ἐν δουλικῷ τῷ σχήματι ἀναστραφεῖσα
 βασίλισσα καθίσταται· δεχομένη τὰς ἀπάντων
 ἰκεσίας· καὶ προσάγουσα τῷ νυμφίῳ Χριστῷ· παρ' οὗ αἰ-
 τεῖται ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὴν εἰρήνην· καὶ τὸ μέ-
 γα ἔλεος· : ηρ
 αω ηρ

Οἱ στίχοι 30-35

[Par. gr. 1362, φ. 267^v]

ABSTRACT

THE BYZANTINE CHURCH OF ST MELO ON KOS AND THE RELATED PLACE-NAME

by
Zacharias N. Tsirpanlis

The writer of this study reaches the following conclusions.

i. The little church outside the town of Kos, in the area of Kokkinonero and Vourina, is dedicated to a local saint named Melo. The name has nothing to do with either St Melani or any epithet applied to the Panayia. *Troparia* dedicated to Melo and preserved in *Par. gr.* 1362, f. 267^{r-v} attest that she actually existed. She was probably buried on the site of the church, in the place where she had retired from the world to lead the ascetic life.

ii. The composer of the troparia, Metropolitan Mitrofanis, is identified as the scholarly and 'saintly' Orthodox prelate of that name, who was Metropolitan of Rhodes at the end of the fifteenth century, in the time of the Knights of St John. It was at this time that the archiepiscopate of Kos was ceded to Rhodes, which explains Mitrofanis's spiritual interest in Kos, for he seems to have had first-hand knowledge of details of Melo's monastic life.

iii. Melo probably lived in the Byzantine period or during the rule of the Knights. Recent archaeological findings attest that the church dates to the fifteenth century. It is reminiscent of a burial monument. It must be hoped that forthcoming excavations will produce firm proof of the identity of this forgotten saint.

University of Ioannina
Department of History

